

Władysław Kret

"Historia Kościoła katolickiego na Śląsku. T. I, Średniowiecze. Cz. 3: 1417-1520", Józef Mandziuk, Warszawa 2005 : [recenzja]

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 13/1, 289-293

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Józef M a n d z i u k, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku. T. I. Średniowiecze. Cz. 3: 1417-1520*. Warszawa 2005, Wydaw. UKSW, ss. 471, 3 mapy.

Kolejny tom *milenijnej monografii* Śląska ks. prof. Józefa Mandziuka, oczekiwany z niecierpliwością przez historyków zajmujących się szczególnie Śląskiem, duchownych jak i świeckich, zaspakaja w pełni, podobnie jak w przypadku poprzednich tomów tej wielkiej naukowej epopei, ich oczekiwania.

Dotychczas ukazały się następujące tomy historii Kościoła śląskiego: Tom I. Średniowiecze. Cz. 1: do 1302 r., Cz. 2: 1302-1417, Cz. 3: 1417-1520; Tom II. Czasy reformacji protestanckiej, reformy katolickiej i kontrreformacji 1520-1742 r.; Tom V. Tablice chronologiczne.

Wszystkie wymienione pozycje zostały doskonale usytuowane w historii Śląska w oparciu o ustalenia wcześniejszych badaczy i historyków polskich oraz niemieckich, a obecnie uzupełnione i ubogacone wieloletnimi badaniami źródeł rękopiśmiennych i drukowanych przez Autora. Opatrzzone dodatkowo indeksami osobowymi i rzeczowymi pozwalają na bardzo łatwe i dokładne korzystanie z przedstawionych prawd historycznych, nawet dla początkujących osób, rozpoczynających swoją przygodę z historią.

Tom I, cz. 3 składa się z trzech kolejnych rozdziałów od XI – XIII. Rozdział XI prezentowanej publikacji ukazuje dzieje sztuki gotyckiej na Śląsku, w ramach jej trwania historycznego w wymiarze: architektury, rzeźby, malarstwa i rzemiosła artystycznego. Przedstawiona została architektura w sakralnych budowlach gotyckich, która odgrywała znaczącą rolę w oddziaływaniu na osobowość człowieka, w tym szczególnie jego sfery duchowej. Człowiek jako mały, słaby i grzeszny stawał wobec Stwórcy wszechrzeczy i podziwiał stworzony przez niego świat. Wzrok jego kierował się ku górze, w stronę niebieskiej przestrzeni, pozostając równocześnie mocno zakorzenionym w rzeczywistości ziemskiej. Po drugie architektura wyzwolona od wpływów sztuki romańskiej wytworzyła nowy, własny styl, zawarty w bardzo licznych, dziś często bezcennych świątyniach Śląska. Podobnie została uwypuklona rola i znaczenie rzeźby gotyckiej architektonicznej, przenośnej i ołtarzowej oraz kamiennej. W tym samym duchu, wyjątkowego oddziaływania na człowieka, jak też artyzmu, ukazane zostało malarstwo ścienne, sztalugowe, miniaturowe. Na zakończenie tego rozdziału omówione zostało jeszcze bardzo bogate rzemiosło artystyczne, wyrażające się w najróżniejszych aspektach sztuki i twórczości złotniczej, odlewnictwa, sztuki kowalskiej, stolarstwa oraz hafciarstwa.

Po omówieniu sztuki gotyckiej na Śląsku Autor w kolejnym XII rozdziale ukazał uwarunkowania polityczne, gospodarczo-społeczne i religijno-kościelne Śląska, w realiach których funkcjonowała diecezja wrocławska. Następnie przedstawił osobę Jana

Husa i jego radykalny ruch o nastawieniu narodowo- społeczno-kościelnym. Uwytklił groźne i negatywne skutki tego kierunku realizowane nawet w postaci wojen husyckich, prowadzonych przez jego naśladowców i kontynuatorów. Ukazał też bezpośrednie skutki ich prowadzenia wpływające na pogorszenie się stanu ekonomicznego diecezji, jego stanu posiadania oraz dokonywanie licznych grabieży mienia kościelnego i zniszczeń samych obiektów kościołów i klasztorów.

Następnie w tak nakreślonej szczegółowo sytuacji politycznej i społecznej ukazane zostały rządy czterech biskupów ordynariuszy w latach 1417-1482, z których dwaj pochodzili za Śląska, jeden z Czech i jeden z Niemiec. Wszyscy oni zarządzali biskupstwem śląskim, borykając się z problemem walk husyckich, koncyliaryzmem, zatargami z kapitułą, niedogodnościami ekonomicznymi itp. Wszyscy też troszczyli się, w miarę możliwości, o reformę obyczajów i zniesienie podziałów między duchowieństwem, wernością papieżowi i władzy kościelnej. Wiele czynili również poprzez zwoływanie i odbywanie synodów, mających na celu podniesienia poziomu moralnego kleru, ożywienia duszpasterskiego i liturgicznego, szerzenia kultu Męki Pańskiej, Matki Bożej i Wszystkich Świętych. Jako uzupełnienie pracy biskupów ordynariuszy została pokazana działalność ich współpracowników – sufraganów, polegająca przede wszystkim na udzielaniu święceń kapłańskich, konsekracji świątyń, dzwonów, ołtarzy oraz udzielania sakramentu bierzmowania.

Następnie omówione zostały sprawy duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego, jako stanu mającego swoje szczególne przywileje, ale też i obowiązki. Zostało to ukazane poprzez stan liczebny kapłanów, wykształcenie, przygotowania konieczne do uzyskania święceń kapłańskich, jak też różnych sposobów prowadzenia życia wewnętrznego. Następnie opisane zostały nastroje panujące wśród duchowieństwa, związane z duchem czasów, w których pracowali, z dodatkowym uwzględnieniem słabości ludzkiej natury w życiu moralnym, a nawet w nadużyciach.

Kolejną dziedziną Ślązaków, ukazaną bardzo szczegółowo, jest ich życie moralno-obyczajowe, widziane poprzez pryzmat ich codziennych czynności takich jak: zamieszkanie, praca, handel, pożywienie, strój, świętowanie świąt kościelnych i uroczystości domowych, prowadzenia rozrywki i zabaw oraz troski władz miejskich o dobre obyczaje mieszkańców. Następnie zaprezentowana została symbioza tradycji chrześcijańskiej i dawnych wierzeń pogańskich wyrażających się w magii, zabobonach, wróżbie i czarach, która nadal była żywa i obecna w schyłkowym średniowieczu. W tym aspekcie ukazana została również ciemniejsza strona rozwoju handlu i rzemiosła, mająca swój negatywny wydźwięk w postaci pobierania procentów od wypożyczonego kapitału, czyli lichwiarstwa.

Kolejnym zagadnieniem, ukazanym w XII rozdziale, jest stosunek chrześcijańskiej społeczności do Żydów wyrażający się postawą antysemicką, a ukazaną czytelnikowi przez pryzmat trzech przyczyn wpływających na ten stan rzeczy: religijnych, psychologiczno-społecznych i ekonomiczno-politycznych. Skutkiem tych uwarunkowań były prześladowania, procesy, a nawet pogromy ludności żydowskiej.

Następnie Autor przedstawił obraz życia religijno-moralnego mieszkańców ziemi śląskiej wyrażający się zaangażowaniem osób świeckich w działalność stowarzyszeń ko-

ścielnych-bractw. Stawiały one sobie za cel pogłębienie życia religijnego oraz działalność na rzecz innych osób w dziedzinie wychowawczo-nauczającym, dobroczynnym, katechetycznym czy też dewocyjnym. Przybliżona została również strona organizacyjna bractw oraz sposoby ich funkcjonowania. W sposób szczegółowy omówione zostały bractwa pod wezwaniem tajemnic Bożych, Maryjne, pod patronatem osób Świętych oraz inne konfraternie, takie jak: szpitalne, biednych, cechowe i kurkowe. Z innych organizacji, które odegrały wielką rolę w rozwoju życia religijno – moralnego, omówione zostały cechy rzemieślnicze poprzez wypuklenie ich celów, przynależności, obowiązków, wyposażania kaplic oraz oddawania czci swoim świętym Patronom.

Pod koniec XII rozdziału ukazane zostało zagadnienie miłosierdzia chrześcijańskiego realizowane poprzez powstawanie szpitali, przytułków, sierocińców, domów dusznych oraz wszelkiej dobroczynności otwartej. Wszystkie te zamierzenia opierały się na przykazaniu miłości bliźniego, nauce Ojców Kościoła i zasadzie społecznej św. Tomasa z Akwinu. Zasady te realizowane z powodzeniem przez Kościół wrocławski pozwalały zapobiegać wielu ludzkim cierpieniom, chorobom, biedzie i nędzy.

Kolejny, XIII rozdział, rozpoczyna się omówieniem sytuacji politycznej Śląska, który znalazł się pod zarządem dynastii Jagiellonów. Autor ukazał wszystkie uwarunkowania tego czasu dotyczące próby połączenia korony czeskiej i węgierskiej oraz krótkowzroczną politykę Jagiellonów która zaprzepaściła szansę przywrócenia Polsce Śląska, który po roku 1526 przeszedł pod panowanie dynastii Habsburgów.

Następnie przybliżone zostały rządy dwóch wrocławskich, typowo renesansowych biskupów, uchodzących za erudytów, miłośników literatury oraz sztuki. Pierwszy z nich Jan IV Roth został ukazany jako pasterz troszczący się o właściwy poziom duchowieństwa i wiernych poprzez obyte synody oraz uporządkowanie i ujednoczenie liturgii. Obok pozytywnych elementów pasterzowania pokazane zostały również jego słabsze strony zarządzania, uwidocznione szczególnie w zbyt wielkiej zależności i uległości wobec władzy państwowej, a pod koniec sprawowanych rządów również w licznych zatargach władzy duchownej ze świecką.

Drugi z nich Jan V Turzo przedstawiony został jako biskup, który przyczynił się do rozwoju kultu św. Anny na Śląsku, dbał o podniesienie poziomu śpiewu gregoriańskiego, troszczył się o katedrę poprzez prowadzenie w niej prac konserwatorskich i zabezpieczających oraz o sprawy gospodarcze w swoich dobrach biskupich. Ukazana została następnie jego troska o duchowieństwo wyrażająca się odbytymi synodami oraz próbami reformy kapłańskich obyczajów, jak też propagowanie działających śląskich humanistów wraz ze świadczeniem im pomocy materialnej.

Dalej przed oczyma czytelnika jawią się biskupi wywodzący się ze Śląska, a sprawujący swój urząd pasterski na terenach innych diecezji polskich oraz w różnych krajach europejskich. Przedstawiony też został stan liczebny zakonów i przebywających w nim zakonników i zakonnice oraz ich stan moralny, w okresie poprzedzającym reformację protestancką. Omówione zostały bardzo dokładnie zakony mnisze, kanonickie, medykankie: dominikanie, bracia mniejsi konwentualni, bernardyni, augustianie, karmelici, zakony eremicko – mniszo- kanonickie oraz zakony żeńskie.

W dalszej części prezentowanej monografii ukazane zostało duszpasterstwo parafialne tamtych lat, które realizowało się w parafialnych świątyniach, przy których pracowali duszpasterze. Autor przedstawił trudności w jej prawidłowym funkcjonowaniu w wyniku prowadzonych wojen husyckich, zagarniania beneficjów parafialnych przez patronów parafii, złym funkcjonowaniu prawa patronatu oraz wrogim wystąpieniem chłopów przeciwko duchowieństwu, czasem posunięte aż do morderstw. Dalej ukazał najważniejszą funkcję duszpasterską, nadrzędną w stosunku do innych praktyk duszpasterskich, a mianowicie kaznodziejstwo. Uczynił to w odniesieniu do głównych autorytetów kaznodziejstwa, miejsc wygłaszania kazań, najwybitniejszych kaznodziejów oraz innych związanych z tą czynnością okoliczności. Następnie przedstawił zagadnienie katechezy realizowane poprzez podstawowe nauczanie prawd wiary w rodzinach, poprzez obrazy w świątyniach, misteria i sztuki religijne oraz działania duszpasterskie biskupów wrocławskich w dziedzinie katechizacji. W dalszej części przedstawione zostało życie liturgiczne diecezji jako podstawowej formy oddziaływania na wiernych. Zaprezentowane zostały wszystkie używane księgi liturgiczne, język liturgiczny i pozaliturgiczny stosowany we Mszy św. i nabożeństwach, obowiązujące kalendarze liturgiczne na niedziele wraz z katalogiem świąt. Omówione zostały też poszczególne okresy roku liturgicznego w Kościele i związane z nimi zwyczaje ludowe. Następnie ukazana została świecka służba kościelna, ze szczególnym uwzględnieniem obowiązków w służbie muzycznej i ołtarza, na przykładzie ich działalności w katedrze wrocławskiej. Następnie Autor omówił szafarstwo sakramentów świętych, w tym szczególnie Eucharystii i sakramentu pokuty. Obydwa te sakramenty przedstawił bardzo dokładnie, gdyż Eucharystia stanowiła centrum życia religijnego i źródło wszelkiej świętości chrześcijańskiej, a pokuta była skrucą serca nieodzowną do jej uzyskania.

Jako podsumowanie tej części rozdziału przedstawił dalej Autor efekt pracy duszpasterskiej i jej wpływ na religijność Ślązaków późnego średniowiecza. Uczynił to przez ukazanie pobożności indywidualnej opartej na codziennej praktyce cnót i równoczesnym wypełnianiem własnych obowiązków. Następnie omówił różne formy modlitwy, zaczynając od Mszy św. jako centrum życia społecznego i religijnego, poprzez oddawanie czci i uwielbienia Boga, Matki Najświętszej i Świętych Pańskich. Ukazał też ruch pielgrzymkowy, znaczenie wiary i mocy w relikwiach osób świętych oraz odpustów w życiu religijno – społecznym wiernych.

W kolejnych paragrafach ostatniego rozdziału zostały przybliżone najważniejsze zagadnienia oświatowe realizowane w różnego rodzaju szkołach, zaczynając od katedralnej, poprzez kolegiackie i klasztorne, a skończywszy na parafialnych miejskich i wiejskich. Następnie Autor przedstawił sytuację studentów, wywodzących się głównie z duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego, wyjeżdżających do ośrodków uniwersyteckich po granicami kraju, jak też do Krakowa. Nie zostało pominięte zagadnienie podejmowania przez osoby duchowne czynności, zmierzających do umożliwienia nauki mniej zaможnym studentom, poprzez tworzenie burs i śląskich kolegiów oraz próbę utworzenia wyższego ośrodka szkolnictwa na Śląsku-unwersytetu we Wrocławiu.

Ostatnie paragrafy dotyczą tworzenia bibliotek kapitulnych, klasztornych i parafialnych oraz ich znaczenie dla nauki. Dalej przedstawione zostały archiwa kościelne z ich szczególnie zawartością najcenniejszych dokumentów oraz pierwsze drukarnie wrocławskie, działalność księgarzy, handlarzy i pośredników w nabywaniu książek. Autor ukazał też pierwsze przejawy sztuki wczesnorenesansowej widoczne szczególnie w rzeźbie, które z biegiem czasu przyczyniły się do rozwoju kultury renesansowej.

W podsumowaniu swojej pracy ks. Mandziuk wyraził nadzieję, a równocześnie pragnienie, aby dzieje średniowiecznego Kościoła na Śląsku, przedstawione w obecnej publikacji, były inspiracją do kolejnych prac analitycznych badaczy polskich i niemieckich.

W zakończeniu książki zostały podane wykazy skrótów czasopism, wydawnictw ciągłych, seryjnych i zbiorowych oraz innych występujących w publikacji. Następnie Autor podał źródła i opracowania w języku polskim i niemieckim, odnoszące się do omawianego okresu czasu, co ogromnie powinno ułatwić pracę naukową przyszłym badaczom. Następnie podane zostały indeksy osobowe i nazw geograficznych – występujące w tej części pracy. Całość kończy spis treści w języku niemieckim oraz trzy mapy ukazujące diecezję wrocławską w średniowieczu, szkolnictwo na Śląsku na przełomie XV i XVI w. oraz organizację diecezji wrocławskiej ok. 1400 roku.

Prezentowana publikacja ks. prof. Józefa Mandziuka, podobnie jak wszystkie poprzednie, przygotowana została w oparciu o niezwykle bogaty warsztat badawczy i naukowy. Doskonała merytorycznie wartość dzieła, ogromna ilość materiału historycznego, przedstawiona bardzo obiektywnie, bez jakiegokolwiek próby pomijania trudniejszych tematów, a przy tym dodatkowo z piękną formą językową, lekkością w przyjmowaniu i rozumieniu prezentowanej rzeczywistości, to jej główne walory. Ponadto indeks osobowy i nazw geograficznych oraz spis treści w języku niemieckim, jak też mapy ilustrujące omawiany okres czasu, powodują dodatkowe udogodnienia dla czytelnika w swobodnym poruszaniu się po materiale faktograficznym. Tej książki, podobnie jak poprzednich, nie można nie przeczytać. Z niecierpliwością też należy oczekiwać następnych tomów, a Autorowi życzyć siły i wytrwałości w ich twórczej realizacji.

Ks. Władysław Kret

Ks. Tadeusz F i t y c h, *Struktura i funkcjonowanie nuncjatury Giovanniego Battisty Lancellottiego (1622-1627)*. Opole 2005, ss. 886, nlb. 20.

Prezentowana książka habilitacyjna ks. Tadeusza Fitycha, kapłana archidiecezji wrocławskiej, b. sekretarza kard. M. Vlka jako przewodniczącego Rady Konferencji Episkopatów Europy, jest owocem jego współpracy z gronem historyków pod kierunkiem ks. prof. Henryka D. Wojtyśki, którzy przystąpili do opracowania edycji akt nuncjatury apostolskiej w Polsce od początków jej ustanowienia do II wojny światowej. Mając odpowiednie stypendium Fundacji Lanckorońskich z Brzezia w Rzymie, z ogromnym zaangażowaniem i wrodzoną systematycznością prowadził kweryndy w Archiwum Waty-